

فصلنامه علمی - تخصصی
مطالعات قرآنی نامه جامعه
سال هجدهم - شماره ۱۳۷
بهار ۱۴۰۰

خوانش معمای بی نیازی از دعا در بحران کرونا با رویکرد قرآنی

مریم السادات موسوی^۱

خدیجه حسین زاده^۲

طاهره ماهرزاده^۳

چکیده

دعا نوعی عبادت است که در جهان بینی توحیدی، همواره تسکین دهنده آلام روحی و جسمی انسان به شمار می رود. دعا می تواند به عنوان یکی از راهکارهای مقابله با بیماری کرونا مطرح باشد؛ اما در حال حاضر، با به حاشیه رفتن مسائل و مفاهیم دینی و پررنگ شدن راهکارهای پزشکی، این شبهه مطرح است که اگر با رعایت مسائل بهداشتی، به سلامتی جسمی می رسیم، پس چه نیازی به دعا و توصیه های معنوی وجود دارد؟ پژوهش حاضر به روش عقلی و نقلی، با ابزار کتابخانه ای و پردازش اطلاعات به صورت توصیفی تحلیلی به دنبال پاسخ گویی به این چالش است. از دستاوردهای این تحقیق آنکه پنج دسته از آیات قرآن در مقام پاسخ گویی به این شبهه هستند. دسته اول: آیات دال بر رابطه علی و معلولی بین پدیده ها، که بر طبق آن، شرایط دعا به عنوان جزء العله و موانع استجاب دعا با عنوان نبود مانع در تحقق معلول تاثیرگذار هستند. دسته دوم: آیات دال بر تبیین مفهوم استجاب دعا است؛ با این توضیح که استجاب دعا، به معنای جواب دادن خدا به ما، قطعی است؛ اما این پاسخ، به معنای تحقق آنچه می خواهیم نیست. دسته سوم: آیات دال بر حکمت است؛ زیرا که بندگان خدا، که دلشان به نور ایمان و عمل صالح نورانی شده، حتی اگر علت عدم استجاب را ندانند، لب به ناشکری نمی گشایند؛ چرا که می دانند یکی از صفات خداوند متعال، حکیم است. دسته چهارم: آیات دال بر سنت آزمایش است تا انسان جایگاه واقعی خود را دریابد. دسته پنجم: آیات دال بر فقر ذاتی انسان است که بر اساس آنها، ادعای بی نیازی از خداوند متعال، مخالف با نص صریح این آیات است.

واژگان کلیدی: استجاب دعا، ویروس کرونا، بی نیازی انسان، مفهوم استجاب، راهکارهای قرآنی.

- در حال تدوین پایان نامه سطح ۴ رشته تفسیر تطبیقی، مدرس و پژوهشگر گروه پژوهشی تفسیر و علوم قرآنی پژوهشکده مطالعات اسلامی زنان جامعه الزهراء (ع)، مدرس مرکز آموزش عالی بنت الهدی و دانشگاه قرآن و حدیث؛ نویسنده مسئول) m.mousavi5888@yahoo.com.
- در حال تدوین پایان نامه سطح ۴ رشته تفسیر تطبیقی، مدرس و پژوهشگر گروه پژوهشی تفسیر و علوم قرآنی پژوهشکده مطالعات اسلامی زنان جامعه الزهراء (ع)، musavi6290@gmail.com
- دکتری علوم قرآن و حدیث، استادیار و عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه و پژوهشگر گروه تفسیر جامعه الزهراء (ع)، mahrozadeh@hoda.miu.ac

مقدمه

بر طبق ادله عقلی و نقلی، همه عالم هستی، تحت مشیت و اراده خداوند متعال است و او جهان را به وسیله وسایطی اداره می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۷۴ و مودب، ۱۳۷۹، ص ۱۸). دعا به عنوان یکی از این وسایط، بهترین وسیله برای رسیدن به حوائج و یکی از راهکارهای مقابله با ویروس منحوس کرونا (ویروس کووید ۱۹) است؛ زیرا حتی تاثیر درمانی ناشی از واسطه‌های مادی، مانند رعایت بهداشت نیز به اذن و خواست الهی حاصل می‌شود. با شیوع کرونا، برخی به ترویج این عقیده پرداختند که از منظر علمی، بیماری کرونا توسط نوعی ویروس در بدن ایجاد شده و به وسیله دارو از بین می‌رود؛ ولی مشخص نیست دعا چگونه می‌تواند با این ویروس مقابله کند؛ درحالی‌که بارها دیده شده که دعا صورت گرفته، ولی اجابتی در کار نبوده است!

۵۴

گرچه این‌گونه چالش‌ها با شدت و ضعف، از گذشته وجود داشته و به همین جهت، کتب و مقالاتی در زمینه تعارض علم و دین به نگارش درآمده است، اما بر اساس جستجوی نگارنده در سایت‌های علمی کشور در موضوع بی‌نیازی از دعا در مواجهه با مشکلی مثل بیماری کرونا از منظر قرآن، اثری علمی انجام نشده است. البته دو مجموعه به صورت پرسش و پاسخ با عنوان «پاسخ به شبهات پیرامون کرونا» از مرکز مطالعات و پاسخگویی به شبهات وابسته به حوزه علمیه قم به چاپ رسیده که به مطالبی فراتر از دعا پرداخته است؛ اما مقاله پیش رو به لحاظ ساختاری، متفاوت از مقالات قبلی و با رویکرد قرآنی نوشته شده است.

از آنجاکه ویروس کرونا در سراسر جهان، غیر از به مخاطره انداختن سلامت جسمی انسان‌ها، در ابعاد مختلف، چالش‌های گوناگونی برای جوامع انسانی از جمله به چالش کشیدن اعتقادات دینی مردم و ارتباط آنها با خدا از طریق دعا را ایجاد کرده است، بنابراین این نوشتار قصد دارد با تحلیل آیات قرآن، به این چالش پاسخ دهد. از این رو، پس از مفهوم‌شناسی و تبیین شبهه، به ارائه راهکارهای قرآنی این چالش خواهیم پرداخت.

۱. مفهوم‌شناسی

نظر به اهمیت مفاهیمی مانند استجاب، دعا و استجابت دعا، در ارائه راهکار برای رفع چالش، به تبیین معنای این واژگان و اصلاحات خواهیم پرداخت.

۱.۱. استجاب

استجاب از نظر لغوی، از ماده «جوب»، مصدر باب استفعال به معنای اجابت کردن است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۲۸۳ و قرشی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۸۶). «استجابت» به معنای «اجابت» است یعنی اینکه از کسی چیزی بخواهی و او پاسخت را با قبول بدهد و خواسته‌ات را برآورده کند (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ص ۲۱۰؛ جوهری، بی تا، ج ۱، ص ۱۰۴ و مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۱۳۵). استجابت به معنی پاسخ دادن متناسب با سوال و درخواست است و با توجه به آن، معانی متفاوتی دارد. مثلاً پاسخ درباره سوال علمی، معنایی دارد و در مورد تقاضای انجام یک کار، دارای معنای دیگری است (ر.ک: زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۸۷). طبق اصطلاح قرآنی «استجابت از سوی بنده» نوعی عبادت است؛ زیرا عبادت، نوعی دعوت و خواندن خدای تعالی است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۸، ص ۵۱). با توجه به معنای مطرح شده، دو معنا از استجابت مطرح است: اول، عام و آن مطلق جواب دادن است و دیگری، جواب دادنی که متناسب با درخواست باشد.

۱.۲. دعا

دعا از لحاظ لغوی، از ریشه «دعو» و به معنای میل دادن چیزی به سوی خود با صدا و گفتار است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۷۹). از نظر راغب، «دعا» و «ندا» به معنای «کسی را بانگ زدن و خواندن» است؛ جز اینکه «ندا» در بانگ زدن بدون اضافه کردن اسم آن شخص به کار می‌رود، ولی «دعا» بانگ زدن و خواندنی است که پیوسته با اسم طرف همراه است؛ البته گاهی این دو واژه به جای یکدیگر به کار می‌روند. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۶۷۶-۶۷۷)

«دعا» در اصطلاح، رابطه‌ای معنوی میان خالق و مخلوق و مایه پیوند عاشق و معشوق

است. دعا «وسیله‌ای است برای دخول در دژ استوار الهی و ریسمان محکمی، برای اتصال انسان خاکی به عالم افلاکی است» (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ص ۳۲). رهبر معظم انقلاب در این باره می‌فرماید: «دعا یعنی با خدای متعال سخن گفتن. در واقع، خدا را نزدیک خود احساس کردن و حرف دل را با او در میان گذاشتن» (برازش، بی‌تا، ص ۲۴). بنابراین، دعا توجه خداوند را به خود جلب کردن است نه درخواست حاجت؛ یعنی اول باید رشته وصل ایجاد گردد و سپس می‌تواند درخواست را هم شامل شود.

۱,۳. استجاب دعا

استجاب در اصطلاح قرآن، ذیل آیه ۶۰ سوره غافر: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»، به شکل مطلق آمده است. علامه در این زمینه معتقد است که خداوند متعال چون در این آیه، صحبت خود را به هیچ قیدی مقید نکرده است، می‌توان فهمید که وقتی عبد با حالت جدی دعا کند و با قلبش در دعا متوجه کسی جز خدا نباشد و از غیر خدا قطع شود، خداوند متعال نیز دعایش را مستجاب می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۷، ص ۳۴۰ و ر.ک: فخرالدین رازی، ۱۴۲۰، ج ۹، ص ۴۳۲). در آیه شریفه، اجابت به صورت مطلق ذکر شده و علامه نیز به چگونگی اجابت دعا اشاره نمی‌کند؛ اما در روایات، به این امر اشاره شده است. پیامبر ﷺ می‌فرماید: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعَاءٍ إِلَّا اسْتَجِبَ لَهُ، فَأَمَّا أَنْ يُعَجَّلَ لَهُ فِي الدُّنْيَا أَوْ يُدَّخَرَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يُكَفَّرَ مِنْ ذُنُوبِهِ» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۹). طبق این روایت، استجاب دعا سه مصداق دارد: تحقق خواسته در دنیا، ذخیره در آخرت و از بین رفتن گناهان. بنابراین با توجه به این روایت، استجاب دعا به سه مصداق لحاظ شده است.

حکیم قائینی در این زمینه معتقد است: «اگر سبب وجود چیزی، مناسب و موافق با سبب دعا باشد، ناگزیر آن چیز، موجود می‌شود، چون تخلف معلول از علت، محال است؛ زیرا دعا یکی از اسباب به وجود آمدن آن چیز است؛ پس تا دعا نکند، وجود آن محال خواهد بود. خداوند به عنایت خود، سبب دعا و سبب وجود آن چیز را یک باره به وجود می‌آورد و آن چیز

موجود می‌گردد. دعاکننده، هدف و غایتی را مد نظر خود قرار می‌دهد؛ اگر آن هدف، مناسب و سودمند به نظام کل باشد، دعا مستجاب می‌گردد و در غیر آن صورت، مستجاب نمی‌شود». (قائینی، ۱۳۶۴، ص ۳۵)

۱.۴. کروناویروس

واژه «کروناویروس» از کلمه لاتین "corōna" به معنی تاج یا هاله گرفته شده است. این واژه، به مشخصه ظاهری ویریون‌ها (شکل عفونی ویروس در بررسی با میکروسکوپ الکترونی) اشاره دارد که حاشیه‌ای از سطح بزرگ و پیازدار داشته و یادآور تصویری از یک تاج سلطنتی یا تاج خورشیدی است. از این رو کروناویروس را «ویروس تاج‌دار» نیز می‌نامند. کروناویروس‌ها با نام علمی «Coronaviruses»، خانواده بزرگی از ویروس‌ها و زیرمجموعه کروناویریده هستند که از ویروس سرماخوردگی معمولی تا عامل بیماری‌های شدیدتر همچون سارس، مرس و کووید ۱۹ را شامل می‌شود (ماهد و همکاران، ۲۰۱۶ و طاهری، ۱۳۹۹، ص ۸۹). این ویروس در دهه ۱۹۶۰ کشف شد و مطالعه بر روی آن به طور مداوم تا اواسط دهه ۱۹۸۰ ادامه داشت. از چهل‌گونه مختلف خانواده کروناویروس، هفت‌گونه منتقل شده به انسان کشف شده که چهار نوع از این ویروس، بسته به نوع آن، به دستگاه تنفسی، ریه، روده و معده حمله می‌کنند و باعث ایجاد عفونت در سیستم تنفسی انسان می‌شوند. این مسئله، با علائمی همچون سرماخوردگی عادی تا تب، سرفه، تنگی نفس و مشکلات حاد تنفسی همراه است که این حالت‌ها، سیستم ایمنی بدن را تضعیف و فرد مبتلا را در برابر بیماری، آسیب‌پذیرتر می‌کند (ر.ک: وو و مک کوگان، ۲۰۲۰ و دونگ و همکاران، ۲۰۱۷). انواع دیگر این ویروس مثل سارس، مرس و کووید ۱۹ با علائم شدیدتری همراه است؛ به ویژه کروناویروس مرس، برخلاف سارس، علاوه بر دستگاه تنفسی، ارگان‌های حیاتی دیگر بدن مثل کلیه و کبد را نیز درگیر می‌کند. این بیماری در موارد حاد، همراه با مشکلات گوارشی نظیر اسهال، اختلالات انعقاد خون و نارسایی کلیه‌ها است (مرکز تحقیقاتی ویروس‌شناسی: ویروس کرونا؛ vrc.sbmu.ac.ir؛ ۲۳/۰۱/۲۰۲۰)؛ اما به طور کلی، علائم بالینی این بیماری، سرفه خشک،

تنگی نفس، تب و تجمع مایع در فضای میان ریه‌ها و حفره قفسه سینه است (ایرانی، ۱۳۹۹، ص ۱۷۲). لازم به ذکر است که گاهی ناقلان این بیماری، علامتی ندارند؛ به طوری که برخی از مبتلایان مطمئن نیستند که چگونه و کجا مبتلا شدند (لو و هلفاند، ۲۰۲۰). مجموع این ویژگی‌ها، از ویروس کرونا تصویر وحشتناکی برای جامعه انسانی به تصویر کشیده است.

۱.۵. بحران

رخدادی است که به صورت ناگهانی روی می‌دهد و به وضعیتی خطرناک و ناپایدار برای فرد، گروه یا جامعه می‌انجامد. بحران باعث به وجود آمدن شرایطی می‌شود که برای برطرف کردن آن، نیاز به اقدامات اساسی، فوق‌العاده و مهم است. بحران‌ها برحسب نوع و شدت متفاوتند. گاهی بحران، یک فشارزایی بزرگ و ویژه است که باعث درهم شکسته شدن انگاره‌های متعارف و واکنش‌های گسترده می‌شود و آسیب‌ها، تهدیدها، خطرهای و نیازهای تازه‌ای به وجود می‌آورد. آنچه اهمیت دارد، بحران‌شناسی است. بحران‌شناسی بخش مهمی از فرایند مدیریت بحران و پژوهش‌های مربوط به آن را تشکیل می‌دهد. شناخت هرچه دقیق‌تر بحران، همچون هر حوزه مدیریتی دیگر، به کنترل و هدایت هرچه مؤثرتر آن کمک کرده و مدیران بحران می‌توانند با تفکیک تفصیلی مسئله پیش رو، آن را مدیریت‌پذیر گردانند (رک: حسینی، ۱۳۸۵، ص ۷). بنابراین با تشخیص بحران وارده می‌توان آن را مدیریت و از خسارت‌های آن جلوگیری کرد.

۲. تبیین شبهه بی‌نیازی از دعا در مواجهه با بیماری کرونا

دنیای ما، دنیای علت و معلول است که در آن، هر معلولی علت خاص خود را دارد. به طور مثال، علت انقباض فلزات، پایین بودن دمای هوا است. امراضی مانند کرونا نیز معلول ویروس آن هستند؛ در نتیجه، کروناویروس و هر عامل بیماری‌زای دیگر، عللی مادی هستند که تحت تاثیر آلودگی محیطی بوده و راه مبارزه با آن، رعایت اصول بهداشتی و کنترل‌های پزشکی است. برخی برای درمان این بیماری، همه امیدشان به آزمایشگاه، پزشکان و تولید داروی

جدید است. از نظر آنها، راز و نیاز با خدا نقشی در روند بهبودی ندارد؛ زیرا بارها دیده شده که دعا صورت گرفته، ولی این دعا به هدف اجابت نرسیده است. یکی از دغدغه‌های همیشگی جامعه ایمانی، همواره این است که چرا دعاهایمان به هدف اجابت نمی‌رسد؟ این درحالی است که همه عالم هستی، تحت مشیت و اراده حضرت حق است. خداوند متعال نیز جهان را به وسیله وسایطی اداره می‌کند و یکی از این وسایط، دعاست!! پس چرا چنین نمی‌شود؛ درحالی که خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ...» پروردگار شما گفته است: مرا بخوانید تا (دعای) شما را بپذیرم!...» (غافر: ۶۰) (ر.ک: مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، ۱۳۹۹، ج ۱، ص ۷۷-۱۱۰). در مقام پاسخ‌گویی به این شبهه، می‌توان با دو رویکرد درون دینی و برون دینی، وارد بحث شد. از آنجاکه این مقاله، ظرفیت پرداختن به هر دو رویکرد را ندارد و از طرفی، در جامعه کنونی نیز هجمه عظیمی از آن توسط رسانه‌های معاند، به سرعت در کشور عزیزمان ایران و کشورهای مسلمان در حال گسترش است، پس در این پژوهش، با رویکردی درون دینی و مویدات قرآنی، به پاسخ این شبهه خواهیم پرداخت.

۳. راهکارهای قرآنی مقابله با شبهه بی‌نیازی از دعا در حل بحران کرونا

بدون تردید، راه پیشگیری طبیعی از ابتلا به ویروس کرونا، عمل کردن به توصیه‌های پزشکی است و راه درمان طبیعی آن در صورت ابتلا، رفتن به بیمارستان و استفاده از داروی تجویز شده است. البته نباید به طور کلی راه غیر طبیعی را انکار کرد. همه امور عالم، به دست قدرت الهی است (بقره: ۲۰) و بدون شک طبق آیات قرآن (غافر: ۶۰)، خداوند وعده داده هر دعایی را برآورده کند. به همین جهت، ممکن است بعضی از مردم بدون تلاش و فراهم کردن مقدمات لازم، فقط به دعا مشغول شوند و وقتی به هدف خود نمی‌رسند، از استجاب دعا ناامید شده و صرفاً به درمان و پیشگیری از بیماری‌ها بسنده می‌کنند، ولی این راهکار درستی نیست. با تحلیل آیات قرآن می‌توان به این مهم دست یافت که پنج دسته کلی از آیات، در مقام ارائه راهکار برای حل شبهه بی‌نیازی از دعا در مقابله با بحران کرونا است:

الف) دسته اول آیات، دال بر وجود رابطه علی و معلولی بین پدیده‌ها است.

ب) دسته دوم آیات، تبیین‌کننده معنا و مفهوم استجابات دعا است.

ج) دسته سوم آیات، دال بر حکمت است. زیرا که بندگان خدا، که دلشان به نور ایمان و عمل صالح نورانی شده، حتی اگر علت عدم استجابت را ندانند، لب به ناشکری نمی‌کشایند؛ چراکه می‌دانند یکی از صفات خداوند متعال، حکیم است.

د) دسته چهارم آیات، دال بر سنت آزمایش است تا انسان دریابد واقعا جایگاهش کجاست؟

ه) دسته پنجم آیات، دال بر فقر ذاتی انسان است که بر اساس آنها، ادعای بی‌نیازی از خداوند متعال، مخالف با نص صریح این آیات است. در ادامه، به توضیح هرکدام از این دسته‌ها می‌پردازیم:

۱.۳. آیات دال بر حاکمیت نظام علی و معلولی در عالم

نظام حاکم بر عالم هستی، نظام علی و معلولی است. خداوند حکیم بر اساس حکمت الهی، برای هر پدیده‌ای، سلسله علل قرار داده است که در راس هرم این علت‌ها، خودش قرار گرفته است. قرآن کریم نیز به این نظام اسباب و مسببات اشاره کرده و می‌فرماید: «... وَ أَتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبَعِ سَبَبًا؛ ما اسباب را در اختیار او گذاشتیم و او از این اسباب پیروی کرد» (کهف: ۸۴-۸۵). تدبیر جهان هستی بر اساس مقدرات الهی به‌گونه‌ای است که همه چیز در تسخیر انسان قرار گیرد تا وسیله رسیدن به اهداف عالی‌ه انسان فراهم شود. از این رو آموزه‌های قرآن کریم نشان می‌دهد که نظام علی و معلولی، بر تمام گستره هستی سایه افکنده است و هیچ امری، از مشیت الهی و تدبیر خداوند متعال خارج نیست. خداوند متعال در این زمینه می‌فرماید: «آنچه در خشکی و دریا است، خداوند می‌داند و هیچ برگی نمی‌افتد مگر او از آن آگاه است» (انعام: ۵۹). بدین جهت است که معلم بشریت، رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: بعد از اینکه مقدمات امور را فراهم کردید به خدا توکل کنید. ایشان به عربی که به بهانه توکل به

خدا، شتر خویش را رها کرده بود، فرمود: «اعقلها و توکل؛ زانوی شتر را ببند و سپس توکل کن» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۲۱). بنابراین، استجاب دعا نیز از این قانون مستثناء نیست؛ بلکه شرایط به عنوان جزء العله و موانع استجاب دعا با عنوان نبود مانع در تحقق معلول، تاثیرگذار هستند که در ذیل به تشریح آنها خواهیم پرداخت.

۳.۱.۱. آیات تبیین کننده شرایط استجاب دعا

شرایط قرآنی استجاب دعا را می توان به سه دسته کلی تقسیم کرد تا بتوان به صورت منطقی، بحث را ادامه داد: این سه دسته شامل: شرایط مرتبط با خصوصیات داعی، شرایط مرتبط با خصوصیت دعا و شرایط مرتبط با آداب دعا است، که در ادامه به تبیین هریک از آنها می پردازیم:

۳.۱.۱.۱. آیات دال بر شرطیت خصوصیات داعی

یکی از خصوصیات داعی بر طبق آیات قرآن، ایمان به خدا است؛ زیرا خداوند متعال می فرماید: «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»؛ و هنگامی که بندگان من، از تو درباره من سؤال کنند، (بگو): من نزدیکم! دعای دعاکننده را، به هنگامی که مرا می خواند، پاسخ می گویم! پس باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان بیاورند، تا راه یابند (و به مقصد برسند)» (بقره: ۱۸۶). در این آیه، دو شرط مهم برای استجاب دعا در نظر گرفته شده است. شرط اول: «فلیستجیبوا لی» است؛ یعنی باید بندگان من هم دعوت مرا اجابت کنند تا من هم دعای آنان را اجابت کنم. شرط دوم: «ولیؤمنوا بی» است؛ یعنی باید این دعاکنندگان، که توقع اجابت دارند، به خدا ایمان داشته باشند و تا کسی به خدا ایمان نداشته باشد، در واقع به درگاه او نرفته و از او طلب حاجت نمی کند! (ر.ک: شریف لاهیجی، ۱۳۷۳، ج ۱، ص ۱۷). بنابراین، تقویت روحیه توحید ربوبی و آگاهی به اینکه تدبیر همه امور، در دست خدای حکیم است، سبب ایجاد آرامش و اطمینان در مبارزه و مقابله با بیماری می گردد.

یکی دیگر از صفات شخص دعاکننده، اطاعت او در برابر احکام و اوامر الهی است. شخصی

درباره آیه «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (غافر: ۶۰)، از امام صادق علیه السلام پرسید: با اینکه خداوند متعال می‌فرماید: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم، با این حال، چرا ما هرچه دعا میکنیم به استجابت نمی‌رسد؟ حضرت فرمود: روا نشدن دعاهایتان برای این است که شما به عهد و پیمان خود با خداوند وفا نمی‌کنید. خداوند می‌فرماید: «أَوْفُوا بَعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ؛ به پیمانی که با من بسته‌اید وفا کنید، تا من نیز به پیمان شما وفا کنم» (بقره: ۴۰)؛ «والله لو وَفَيْتُمْ اللهَ لوفى لكم؛ به خدا قسم اگر وفا کنید، خدا نیز وفا می‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶، ص ۳۳۲ و رک: کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۴۸۶). پس بر طبق روایات ذیل آیه، انسان باید مطیع محض الهی باشد. البته انسان مطیع نیز نباید تصور کند که صرف بیان الفاظی خاص، تأثیراتی تکوینی به نحو ضروری داشته و بدون هیچ قید و شرطی، او را بر سر سفره خواسته خود می‌نشانند. بنابراین، از مستجاب نشدن دعا، نمی‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که انسان بی‌نیاز از خدا است؛ چرا که امکان دارد فقدان این شرایط، عامل عدم استجابت دعا در برطرف شدن بحران کرونا یا مشکلات دیگر باشد.

۳،۱،۱،۲. آیات دال بر شرطیت خصوصیات دعا

اضطرار و اخلاص دعاکننده، از شرایط دیگری است که بر طبق آیات قرآن، برای استجابت مطرح شده است. به عنوان نمونه، در زمینه مضطرب‌بودن دعاکننده، در قرآن آمده است: «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ؛ یا کسی که دعای مضطرب را اجابت می‌کند و گرفتاری را برطرف می‌سازد؟» (نمل: ۶۲). قید «اضطرار» در آیه برای این است که در این حالت، دعای دعاکننده از حقیقت برخوردار است و دیگر گزاف و بیهوده نیست؛ زیرا تا آدمی درمانده و مضطرب نشود، دعایش، آن واقعیت و حقیقت را ندارد که در حال اضطرار دارد و این معنا، کاملاً روشن است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۵، ص ۳۸۱ و حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۲، ص ۱۵۵). همچنین در زمینه مخلص بودن دعای آمده است: «هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ؛ زنده (واقعی) اوست، معبودی جز او نیست، پس او را بخوانید درحالی که دین خود را برای او خالص کرده‌اید! ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است» (غافر: ۶۵). البته این موضوع به این معنا نیست که هر زمانی، هر کسی به حالت اضطرار و اخلاص، حاجتی را خواست،

بلافاصله برآورده شود؛ زیرا گاهی خداوند بلایی مانند کرونا را نازل می‌کند تا مؤمنان را بیازماید یا نعمت‌های فراموش شده را به یاد آنها بیاورید و یا (ر.ک: ملک: ۲)

مصلحت نسبت به اجابت در این دنیا و یا در این زمان و مکان، یکی دیگر از مهم‌ترین شرایط استجاب دعا است که در آیات قرآن به آن اشاره شده است. چه بسا کسی چیزی را از خدا بخواهد که در این دنیا و یا در این زمان به مصلحتش نیست. در آیه ۲۱۶ سوره مبارکه بقره آمده است: ﴿وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾؛ چه بسا چیزی را خوش نداشته باشید، حال آنکه خیر شما در آن است و یا چیزی را دوست داشته باشید، حال آنکه شر شما در آن است و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید. و چون خدای عزوجل، ارحم الراحمین است و به بندگانش لطف دارد، قطعاً مصلحت بنده‌اش را می‌خواهد و در نتیجه، اگر درحالی‌که مطلب درخواستی، در صورت اجابت، به مصلحت سؤال‌کننده نباشد، قطعاً از ذات لایتناهی خداوند قبیح است و خدای سبحان، از هر مسئله قبیحی منزه است؛ ضمن اینکه ممکن است مطلب درخواستی، غیر ممکن یا دارای مفسده‌ای - در کوتاه مدت و یا درازمدت - برای درخواست‌کننده باشد. همچنین اگر در این دنیا، دعای انسان طبق مصالحی که بسیاری از آنها بر ما پوشیده است به استجاب نرسد، طبق روایت، استجاب آن یا در آخرت صورت می‌گیرد و یا باعث از بین رفتن گناهان می‌گردد (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۹ و طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۵۴۸). بنابراین از عدم استجاب دعا، نمی‌توان بی‌نیازی خود را از خداوند متعال نتیجه گرفت؛ چرا که هرکدام از این شرایط به عنوان جزء العله، در تحقق معلول دخیل هستند.

۳، ۱، ۱، ۳. آیات دال بر رعایت آداب دعا

از جمله آداب دعا، که در آیات قرآن به آن توجه شده، توجه به زمان دعا، توسل به اهل بیت علیهم‌السلام و درخواست از پدر است. به عنوان نمونه، هنگامی که برادران حضرت یوسف علیه‌السلام نزد حضرت یعقوب علیه‌السلام آمدند، دست به دامان پدر شده و گفتند: پدر جان از خدا بخواه که گناهان و خطاهای ما را ببخشد؛ چرا که ما گناهکار و خطاکار بودیم ﴿استغفرلنا﴾ (یوسف: ۹۷)؛

اما پدر درخواست آنان را به تأخیر انداخت: «قَالَ سَوْفَ أَسْتَعْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» (یوسف: ۹۸). برادران رفتند و چند روز دیگر آمدند و سپس حضرت یعقوب علیه السلام از درگاه خداوند برای آنها طلب بخشش کرد. اطرافیان پرسیدند: چرا همان روز، دعا نکردی؟ یعقوب گفت: در انتظار شب جمعه بودم؛ چون دعا در شب جمعه به اجابت نزدیک تر است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۱، ص ۲۴۵). پس معلوم است شب جمعه جایگاه خاصی در زمان استجابات دعا دارد.

خداوند در آیه ۳۵ سوره مائده می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید و وسیله‌ای برای تقرب به او بجویید و در راه او جهاد کنید، باشد که رستگار شوید». توسل به اهل بیت علیهم السلام یکی از آداب استجابات دعا است (ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۴۲۱، ج ۳، ص ۶۸۶). همچنین در آیه: «وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّتْهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ؛ (به خاطر آورید) هنگامی که خداوند، ابراهیم را با وسایل گوناگونی آزمود. او به خوبی از عهده این آزمایش‌ها برآمد. خداوند به او فرمود: «من تو را امام و پیشوای مردم قرار دادم!» ابراهیم عرض کرد: «از دودمان من (نیز امامانی قرار بده!») خداوند فرمود: «پیمان من، به ستمکاران نمی‌رسد! (و تنها آن دسته از فرزندان تو که پاک و معصوم باشند، شایسته این مقامند)» (بقره: ۱۲۲)، دعای پدر نیکوکار را یکی از آداب استجابات دعا معرفی می‌کند. (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ص ۸۸ و حسینی مرعشی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۸۹)

بنابراین در طلب شفای امراض مادی، به ویژه بیماری کرونا نیز باید آداب دعا در نظر گرفته شود تا شرایط اولیه در استجابات دعا فراهم شده باشد. در مواجهه با مشکلات و بیماری‌هایی همچون کرونا، آداب دعا را نمی‌توان در نظر نگرفت و بعد نتیجه گرفت که چون خداوند متعال، دعای مرا مستجاب نکرده، از این رو من از آن احساس بی‌نیازی می‌کنم.

۳، ۱، ۲. آیات تبیین‌کننده موانع استجابات دعا

از منظر قرآن کریم، گاهی قابلیت نداشتن کسی که برایش دعا می‌شود، علت عدم استجابات دعا است. در حادثه طوفان نوح علیه السلام پس نقل درخواست حضرت نوح علیه السلام برای نجات فرزند خویش،

می فرماید: «یا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ؛ ای نوح! او از اهل تو نیست. او عمل غیر صالحی [فرد ناشایسته‌ای] است. پس آنچه را از آن آگاه نیستی، از من مخواه. من به تو اندرز می‌دهم تا از جاهلان نباشی!» (هود: ۴۶). در ذیل این آیه، علامه بر این باور است که پروردگار به حضرت نوح علیه السلام وحی فرمود که گرچه فرزندان با تو نسبت دارد و از نژاد تو است، ولی از جهت اینکه منصب رسالت و دعوت به توحید را نپذیرفت، این فرزند از اهل تو نیست؛ زیرا عمل و رفتار او ناشایسته است و از افرادی نیست که وعده داده‌ام از عقوبتم رهایی خواهند یافت (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۰، ص ۲۳۴). همچنین خداوند در آیه‌ای دیگر، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را مخاطب خویش ساخته و می فرماید: «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ؛ برای آنها تفاوت نمی‌کند، خواه برایشان استغفار کنی یا نکنی، هرگز خداوند آنان را نمی‌بخشد، زیرا خداوند قوم فاسق را هدایت نمی‌کند» (منافقون: ۶). بر این اساس، حتی اگر دعا از معصوم صادر گردد، چنان چه دعاشونده قابلیت نداشته باشد، این دعا مستجاب نمی‌شود. بنابراین گاهی فرد، قابلیت استجاب دعا را ندارد؛ پس هرچند برای شفای بیماری دعا می‌شود و بنای الهی نیز بر آن است که خواسته انسان را به اجابت رساند، اما از آنجا که او لایق نیست، دعا در حقش مستجاب نمی‌گردد.

۳،۲. معنای استجاب دعا در متون دینی

یکی از وعده‌های تخلف ناپذیر خداوند متعال در قرآن، وعده استجاب دعا است؛ زیرا خداوند در قرآن می فرماید: «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (غافر: ۶۰). حال باید دید استجاب دعا به چه معنا است؟ با در نظر گرفتن روایات تفسیری می‌توان به این مهم دست یافت که استجاب بر طبق روایتی از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله سه مصداق دارد: تحقق مورد دعا به صورت سریع، تحقق ثواب و ذخیره در آخرت و برطرف شدن شری مانند خیر خواسته شده در دعا (ر.ک: ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۷۵). همچنین در روایتی دیگر بر این معنا تاکید شده و می فرماید: «الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ وَمَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَدْعُو اللَّهَ إِلَّا اسْتَجَابَ لَهُ إِمَّا أَنْ يُعَجِّلَ لَهُ فِي الدُّنْيَا أَوْ يُؤَجِّلَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ وَ

إِنَّمَا أَنْ يَكْفُرَ عَنْهُ مِنْ ذُنُوبِهِ بِقَدْرِ مَا دَعَا مَا لَمْ يَدْعُ بِمَأْتَمٍّ؛ دعا مغز بندگی است و مؤمنی نیست که خداوند را بخواند مگر مستجاب شود برایش؛ یا زود در دنیا و یا با تاخیر در آخرت و یا گناهانش را ببوشاند به اندازه دعایش، تا مادامی که گناه نخواند» (حر عاملی، بی تا، ج ۳، ص ۶۰۹). در برخی روایات، تنها به معنای اعطای درخواست در دنیا یا در آخرت، اطلاق شده است (ر.ک: محمدی ری شهری، ۱۴۲۹، ج ۵، ص ۳). با توجه به معنای «استجابت» در مبحث مفهوم شناسی، دعای افراد بدون شک به اجابت می رسد؛ اما بی اطلاعی آنها از معنای دیگر استجابت یا سطح نگری باعث می شود که آنها گمان کنند دعا در حل بحران کرونا کارساز نیست و سپس، احساس بی نیازی از خدا را مطرح می کنند؛ به عبارت دیگر، اینان چون استجابت را مساوی «اجابت فوری دعا» معنا کردند، به این نتیجه رسیدند.

از سویی، حتی اگر استجابت را به معنای «اجابت فوری دعا» هم بگیریم، عدم اجابت دعا بر اساس حکمت الهی است. این حکمت، گاهی امتحان و آزمایش انسان ها است. خداوند می فرماید: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ؛ قطعاً همه شما را با چیزی از ترس و گرسنگی و کاهش در مال ها و جان ها و میوه ها آزمایش می کنیم و بشارت ده به استقامت کنندگان» (بقره: ۱۵۵). بر طبق آیه، ابتلاء دارای اقسام متعددی است که در نظام عالم، از روی حکمتی که در نظر گرفته شده، جاری می شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۶، ص ۲۰۶). بنابراین در خواندن و درخواست از خداوند، نوعی اتصال با قدرت لایزال الهی برقرار می شود که یکی از آثار آن می تواند رفع و دفع غم ها و بیماری ها باشد.

۳,۳. آیات دال بر حکمت عدم تحقق دعا

گاه با اینکه با رعایت تمامی اصول و فروع، از خدای کریم، دعا تقاضا می شود، ولی در ظاهر امر، خبری از اجابت دعا نیست. در این حالت، انسان وارد آزمایش بزرگی شده است و خوشا به حال بندگانی که از این آزمایش، سربلند بیرون می آیند. انسان ها هر قدر که در علم و فناوری پیشرفت کنند، باز هم دایره معلوماتشان از خود و جهان هستی، در مقابل آنچه نمی دانند،

بسیار ناچیز است و همین مطلب، عامل آن است که گاهی در تشخیص مصالح و مفاسد خود و جامعه دچار اشتباه می‌شوند. آنچه در این راستا مزید بر علت است، اینکه چون انسان‌ها، به غیر از انبیاء و اولیاء خدا، معصوم از خطا و گناه نیستند، گاهی شهوات و امیال نفسانی در تعیین خواسته‌هایشان تأثیر گذارده و ایشان را از درخواست آنچه برایشان حقیقتاً مفید است، باز می‌دارد و آنها را به سمت آنچه برایشان در واقع مضر است، سوق می‌دهد. بر همین اساس، خداوند فرمود: ﴿عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾؛ چه بسا چیزی را خوش نداشته باشید، حال آنکه خیر شما در آن است و یا چیزی را دوست داشته باشید، حال آنکه شر شما در آن است و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید» (بقره: ۲۱۶). بنابراین خدای متعال گاه اجابت دعای انسان را به جهت حکمت خویش به تأخیر می‌اندازد و گاه دعای انسان را رد می‌کند. چون اصولاً به مصلحت انسان نیست؛ زیرا بینش و آگاهی انسان محدود است و از همین رو نمی‌تواند خیر و شر خود را در همه ابعاد درک کند. همچنان‌که تأخیر در اجابت دعا، در ارتقای معنوی و برخورداری از پاداش بیشتر، موثرتر است. از سوی دیگر، بلاها و مصیبت‌ها، لازمه عالم مادی است و حذف بلایا و شرور از صحنه زندگی انسان، مساوی با فانی شدن نظام عالم مادی است. فارابی فیلسوف بزرگ اسلامی در این باره می‌گوید: «خدا که در قدرت و حکمت و علم خود، تام است، تمامی افعال او کامل و بدون نقص و عیب است و آفات و شروری که بر اشیای طبیعی عارض می‌شود، ضروری عالم ماده و طبیعی است. عالم ماده نمی‌تواند خیر محض را بپذیرد» (فارابی، بی‌تا، ص ۴۶). گاهی شیاطین انس و جن در گوش انسان‌ها وسوسه نموده و می‌گویند: این همه شما مؤمنین دعا کردید و خبری نشد؛ امّا کفّار و اهل معصیت، در وفور نعمت به سر می‌برند. با دقت در آیات، پاسخ این موضوع، واضح و روشن است: ﴿وَلَا يُحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُثَلِّهِمْ خَيْرٌ لَّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُثَلِّهِمْ لِيُزِدُوا إِيمَانًا وَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾؛ آنها که کافر شدند (و راه طغیان پیش گرفتند)، تصور نکنند اگر به آنان مهلت می‌دهیم، به سودشان است! ما به آنان مهلت می‌دهیم فقط برای اینکه بر گناهان خود بیفزایند و برای آنها، عذاب خوارکننده‌ای (آماده شده) است» (آل عمران: ۱۷۸).

و آن، سنت امهال است که به گنهکار مهلت دادن و وفور نعمت‌های اوست تا در این دنیا غرق شده و خدا را هر چه بیشتر فراموش کند. اما عده‌ای از بندگان خدا، که دلشان به نور ایمان و عمل صالح نورانی شده و قلوبشان با یاد خدا به اطمینان و آرامش رسیده است، حتی اگر علت عدم اجابت دعایشان را ندانند، لحظه‌ای در وجودشان سوءظنی نسبت به ساحت مقدس معبود یکتا پیدا نمی‌کنند و هرگز لب به ناشکری و ناسپاسی نمی‌گشایند؛ به این جهت که باور دارند خدای متعال، کریم است، باور دارند که او حکیم و مهربان است و بیش از هر کس دیگری، صلاح بنده خود را می‌خواهد و اساساً دلیلی برای خلف وعده او وجود ندارد و ذات مقدسش از این پندارهای آلوده، منزّه و مبزاست. پس اگر به ظاهر، دعا به اجابت نرسیده است، حتماً حکمتی در کار بوده که بنده از آن بی‌اطلاع است.

۳،۴. آیات دال بر سنت آزمایش

یکی از سنت‌های الهی، که در قرآن کریم بر آن تأکید بسیار شده، امتحان و آزمایش است. قرآن از این سنت، به «ابتلا» تعبیر کرده است. همه انسان‌ها در طول حیات خویش با وسایل مختلفی مورد امتحان و آزمایش قرار می‌گیرند: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِيرِ الصَّابِرِينَ؛ قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی و کاهش در مال‌ها و جان‌ها و میوه‌ها، آزمایش می‌کنیم و بشارت ده به استقامت‌کنندگان» (بقره: ۱۵۵). سنت خداوند بر این است که بشر را در مسیر زندگی با عوامل مختلف و وقایع گوناگونی آزمایش و امتحان کند تا انسان خود را دریابد که جایگاهش در حقیقت کجاست. یکی از این موارد، بیماری‌هایی است که افراد به آن مبتلا می‌شوند. این بیماری‌ها و سختی‌ها، گاه هشدار است برای بیداری از غفلتی که سبب شده، انسان از یاد خداوند دور شود و مشغول مادیات و لذت‌های دنیایی گردد و با یک ویروس، دچار بحران شود. با توجه به این دیدگاه، یکی از رموز موفقیت در برابر آزمایش‌های الهی، صبر و پایداری در برابر مشکلات و حوادث گوناگون است. صبر و استقامت، به آدمی قدرت تحمل شدايد و مصائب می‌دهد و توان او را در

مسیر امتحانات دنیوی فزونی می‌بخشد. با این نگاه، انسان، مرضی همچون کرونا را تحمل می‌کند و این سختی را دال بر امتحان الهی می‌داند و نه عدم استجاب دعا و بی‌نیازی از دعا تا آرامش لازم را در برابر این امتحان و بیماری کسب نماید.

۳،۵. آیات تبیین‌کننده فقر ذاتی انسان

تبیین ادعای بی‌نیازی از خداوند متعال، در تعارض با صریح آیاتی است که دال بر فقر ذاتی انسان‌ها است. به عنوان نمونه، طبق آیات قرآن، غیر از خدا، هیچ‌کس نمی‌تواند ضرر را از انسان برطرف کند مگر به اذن او: «وَإِنْ يَسْتَسْكِ اللَّهُ بِضُرِّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ» (انعام: ۱۱) و نیز: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (فاطر: ۱۵). از سویی در برخی آیات، بر این امر تاکید شده که انسان، موجودی مستقل نیست؛ بلکه همواره محتاج و عین فقر است و چیز مذکوری نبوده است: «هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً؛ آیا زمانی طولانی بر انسان گذشت که چیز قابل‌ذکری نبود؟!» (انسان: ۱). منظور از عبارت «شَيْئاً مَّذْكُوراً» این است که انسان، چیزی نبود که با ذکر نامش، در شمار مذکورات باشد. برای مثال، چیزی در مقابل زمین یا آسمان و خشکی و تری و غیره بوده باشد و بدین جهت نامی از او در میان نبود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۱۹۱)

در عین فقر ذاتی انسان، نظر به اینکه طرف دعا، موجودی حکیم و عالم است و مسائل را از دریچه تنگ خواسته‌های انسانی نمی‌نگرد، در نتیجه چه انسان دعا کند و یا دعا نکند، هر چه مصلحت اوست پیش خواهد آمد. دعا نشان‌دهنده نیازمندی انسان به خداست و این نیازمندی، به معنای عدم استفاده از سیر طبیعی و مراجعه نکردن به پزشک در هنگام بیماری نیست. سیر درمانی و استفاده از دارو و مراجعه به پزشک به ویژه در بیماری کرونا، بخشی از فرایند درمان است و اگر تصور شود که انسان مطیع، بدون سیر طبیعی، تأثیر دعا را ببیند، طرز فکر صحیحی نیست. در روایتی، امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ سَأَلَ اللَّهَ التَّوْفِيقَ وَ لَمْ يَجْتَهِدْ، فَقَدْ اسْتَهْرَهَ بِنَفْسِهِ؛ هر کس از خداوند توفیق بطلبد ولی تلاش نکند، خودش را مسخره کرده است» (کراچی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۳).

همان‌گونه که تفکر بی‌نیازی از دعا نادرست است، بی‌نیازی از پزشک و دارو و درمان در هنگام بیماری نیز نادرست است. پس انسان موحد، واسطه را فقط مجرای فیض خدا می‌داند و به پزشک و دارو و... به دید وسیله می‌نگرد؛ همان‌طور که آمده است: «الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ؛ همان کسی که مرا آفرید و پیوسته راهنماییم می‌کند و کسی که مرا غذا می‌دهد و سیراب می‌نماید و هنگامی که بیمار شوم، مرا شفا می‌دهد» (شعراء: ۷۸-۸۰). بنابراین شفا دهنده، خداوند است؛ ولی گاهی خدای متعال، با واسطه شفا می‌دهد و اسباب، با اذن خداوند متعال، اثر می‌گذارند. (ر.ک: طوسی، بی‌تا، ج ۸، ص ۳۲)

بنابراین با توجه به اینکه مصائب و گرفتاری‌ها در زندگی مادی انسان وجود دارد و امواج بلاها و سختی‌ها با شدت و ضعف متفاوت، همواره همراه انسان هستند؛ چرا که انسان خاکی در رنج و سختی آفریده شده است: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ؛ به درستی که ما انسان را در رنج آفریدیم» (بلد: ۴). در این میان، تعامل افراد به نسبت نگاه آنان به جهان پیرامون خود و متناسب با ایدئولوژی‌شان متفاوت است. انسان‌های ملحد به دلیل عدم اعتقاد به قدرتی مافوق جهان طبیعت و عجز انسان در برابر خدا، در میان امواج گرفتاری‌ها تسلیم و دچار یأس و ناامیدی می‌شوند. خداوند نیز یأس را نشانه کفر قرار داده و فرموده است: «لَا تَأْسُؤْا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْتِئُسُّ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ؛ هیچ‌گاه از رحمت الهی مأیوس نشوید (که قدرت الهی فوق همه مشکلات و سختی‌هاست و) تنها کافران هستند که (نسبت به قدرت الهی بی‌خبر بوده و) از رحمتش مأیوس هستند» (یوسف: ۸۷). در مقابل افراد کافر، انسان‌های مؤمن قرار دارند که در هر شرایطی به دنبال روزنه امید بوده و به دلیل باور به قدرت مافوق طبیعی و اعتقاد به فقر خود در برابر منبع لایزال حق، هرگز دچار یأس نمی‌گردند. چنان‌چه امام علی علیه السلام، داشتن تقوا را، راه خروج از سختی‌ها و بن بست‌ها دانسته و می‌فرماید: «لَوْ أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا عَلَى عَبْدٍ رِثْقًا لَأَسْفَلَ اللَّهُ جَعَلَ لَهُ مِنْهَا مَخْرَجًا وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ؛ اگر آسمان و زمین بر بنده‌ای به هم دوخته شده باشد ولی آن بنده، تقوا پیشه کند، خدای تعالی از همان محیط به هم دوخته شده، از جایی که گمان نمی‌کند، راه خروجی برای او باز می‌کند» (نهج البلاغه، خطبه ۱۳). اعتقاد به قدرتی

ما فوق جهان طبیعت و عجز انسان در برابر او، اثر روحی و روانی خاصی بر انسان گذاشته و ضمن فراهم آوردن زمینه آرامش، روحیه یأس و ناامیدی را از وی دور می‌گرداند.

نتیجه‌گیری

از مجموع آنچه مطرح شد به دست می‌آید که دعا، نوعی خضوع و بندگی در برابر خداوند متعال است که وعده اجابت دعا از سوی خدا را به انسان داده و از سوی دیگر، طبق آیات و روایات تفسیری رسیده، وعده الهی، تخلف ناپذیر است. با شیوع کرونا، برخی برای درمان این بیماری، همه امید خود را به آزمایشگاه، پزشکان و تولید داروی جدید متمرکز کرده‌اند. از نظر آنها، راز و نیاز با خدا، نقشی در روند بهبودی ندارد؛ زیرا بارها دیده شده که دعا به هدف اجابت نرسیده است. یکی از دغدغه‌های همیشگی جامعه ایمانی همواره این است که چرا دعاهایمان به اجابت نمی‌رسد؟ چرا کرونا با دعا کردن، از جامعه رخت بر نمی‌بندد؟ با مراجعه به آیات قرآن، پنج دسته از آیات در مقام پاسخ‌گویی به این شبهه هستند:

۱. آیات دال بر رابطه علی و معلولی بین پدیده‌ها که بر طبق آن، شرایط دعا به عنوان جزء العله و موانع استجاب دعا با عنوان نبود مانع در تحقق معلول، تاثیرگذار هستند.

۲. متون دینی دال بر تبیین معنا و مفهوم استجاب دعا است. با این توضیح که استجاب دعا، به معنای جواب دادن خدا به ما قطعی است؛ اما این پاسخ به معنای تحقق آنچه می‌خواهیم نیست.

۳. آیات دال بر حکمت؛ زیرا که بندگان خدا، که دلشان به نور ایمان و عمل صالح نورانی شده، حتی اگر علت عدم استجاب را ندانند، لب به ناشکری نمی‌گشایند؛ چرا که می‌دانند یکی از صفات خداوند متعال، حکیم است.

۴. آیات دال بر سنت آزمایش، تا انسان دریابد واقعا جایگاه واقعی انسان کجاست.

۵. آیات دال بر فقر ذاتی انسان که بر اساس آنها، ادعای بی‌نیازی از خداوند متعال، مخالف با نص صریح این آیات است.

فهرست منابع

قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، ۱۳۷۳ش، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، ۱۳۷۹ش، قم: موسسه انتشارات ائمه.

الف) کتاب

۱. ابن فارس، احمد بن فارس، ۱۴۰۴ق، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۴ق، لسان العرب، بیروت: دار صادر.
۳. برازش، علیرضا، بی تا، دعا از منظر حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه ای (مدظله العالی)، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۴. ثعلبی، احمد بن محمد، ۱۴۲۲ق، الکشف و البیان المعروف بتفسیر الثعلبی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵. جوهری، اسماعیل بن حماد، بی تا، تاج اللغة و الصحاح العربیه، محقق: احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دار العلم للملایین.
۶. حسینی مرعشی، قاضی سید نورالله، ۱۴۰۹ق، إحقاق الحق و إزهاق الباطل، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
۷. حسینی همدانی، سید محمد حسین، ۱۴۰۴ق، انوار درخشان، تحقیق: محمد باقر بهبودی، تهران: کتاب فروشی لطفی.
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۳۷۴ش، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، تهران: مرتضوی.
۹. زبیدی، مرتضی محمد بن محمد، ۱۴۱۴ق، تاج العروس، بیروت: دار الفکر.
۱۰. محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۸۶ش، دانشنامه عقاید اسلامی، قم: دار الحدیث.
۱۱. شریف لاهیجی، محمد بن علی، ۱۳۷۳ش، تفسیر شریف لاهیجی، تهران: دفتر نشر داد.
۱۲. طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۴۱۷ق، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۲ش، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۱۴. طریحی، فخرالدین، ۱۳۷۵ش، مجمع البحرين، تهران: کتاب فروشی مرتضوی.
۱۵. طوسی، محمد بن حسن، بی تا، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۶. فارابی، بی تا، تعلیقات، بی جا: بی تا.
۱۷. فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر، ۱۴۲۰ق، مفاتیح الغیب، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۸. قائینی، کافی بن محتشم، ۱۳۶۴ش، رسائل عرفانی و فلسفی حکیم قائینی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
۱۹. قرشی، سید علی اکبر، ۱۳۷۲ش، قاموس قرآن، تهران: انتشارات دار الکتب الاسلامیه.
۲۰. کراجکی، ابوالفتح محمد بن علی، بی تا، کنز الفوائد، بی جا: بی تا.
۲۱. کلینی، یعقوب، ۱۳۶۲ش، الکافی، تهران: انتشارات اسلامی.
۲۲. مؤدب، سید رضا، ۱۳۷۹ش، اعجاز القرآن در نظر اهل بیت عصمت و بیست نفر از علمای بزرگ اسلام،

قم: احسن الحديث.

۲۳. مجلسی، محمدباقرین محمدتقی، ۱۴۰۳ق، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۴. مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، ۱۳۹۹ش، جمع آوری سوالات و شبهات کلامی پیرامون کرونا، قم: بی نا.
۲۵. مصطفوی، حسن، ۱۳۶۰ش، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۴۲۱ش، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
۲۷. موسوی خمینی، روح الله، ۱۳۶۸، شرح دعای سحر، تهران: مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی فیض.

ب) مقاله

۱. ایرانی، محمد، ۱۳۹۹ش، «مروری بر علائم، مسیرهای انتقال، روش های درمان و راه های کنترل شیوع کروناویروس (COVID-19)»، نشریه دانشگاه علوم پزشکی البرز، سال ۹، ش ۲، ص ۱۷۲.
۲. حسینی، سیدحسین، ۱۳۸۵ش، «بحران چیست؟»، فصلنامه امنیت، سال پنجم، ش ۱ و ۲، (پاییز و زمستان)، ص ۷.
۳. طاهری، سارا، ۱۳۹۹ش، «مروری بر کروناویروس (کووید ۱۹) و آنچه درباره آن شناخته شده»، مجله تصویر سلامت، ش ۱۱، ص ۸۹.

ج) منابع لاتین

1. Mihd, TawfiqjA, Memish Z A (2016) Middle east respiratory Syndrome coronavirus (mers – cor) origin and animal reservoir.
2. Dong X., Wang L., Tao Y., Suo X., Li Y., Liu F., Zhao Y., Zhang Q. (2017). Psychometric properties of the Anxiety Inventory for Respiratory Disease in patients with COPD in China. Int J Chron Obstruct Pulmon Dis. 12,49-58 <https://doi.org/10.2147/COPD.S117626>.
3. Wu Z., McGoogan J.M(2020). Characteristics of and Important Lessons From the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Outbreak in China: Summary of a Report of 72 314 Cases From the Chinese Center for Disease Control and Prevention external icon. JAMA. Published online: February 24.DOI:10.1001/jama.2020.2648.
4. Jernigan, J. A., Low, D. E., & Helfand, R. F. (2004). Combining Clinical and Epidemiologic Features for Early Recognition of SARS. Emerging Infectious Diseases, 10(2), 327-333. <https://dx.doi.org/10.3201/eid1002.030741>.

